

Чого не знав Ерудит

Лариса Письменна

Есе

Люблю Ірпінь весною. Та й не одну мене бузкове буяння відриває од роботи; багато хто, полишивши друкарську машинку чи просто кинувши на недописаний аркуш паперу авторучку, виходить подихати терпкими пахощами. Бо навіть густий сигаретовий дим не може їх подолати. Майже всі ми — знайомі поміж собою, люди, котрі, як і я, звикли до цього Будинку творчості.

Поміж нас, звичайнісіньких на вигляд, в око впадає екзотична постать. Літній чоловік спортивної постави із сивою "шкіперською" борідкою, у тибетейці. Ми сиділи на лаві, а він крокував твердою ногою, ледь перехильцем — по "морському", жодного разу не сідаючи. Коли проходив повз нас, я глянула на його орлиний профіль, оту "шкіперську" борідку й жартома сказала: "Благородний пірат".

— Ні, швидше скандинавський капітан, — заперечив один товариш. Він понад усе поважав точність у визначеннях, за що ми навіть прозвали його Скрупульозним. — Піратського в ньому нічого немає: погляд добрий.

— Еге, скандинавський капітан, — підхопила наша молода співбесідниця. — Цікаво, хто він такий?

— Вам ще й не так стане цікаво, коли ви дізнаєтеся — хто він, — вагомо виголосив ще один товариш. Ерудит, котрий, здається, знав усе на світі, багатозначно блиснув високим од лисини чолом.

— То хто ж? — вчепилися ми в Ерудита.

— Рідний онук Марка Вовчка.

— Маркевич? — одразу ж заходився уточнювати Скрупульозний.

— Ні, Лобач-Жученко. Адже другий чоловік Марії Олександрівни був саме Лобач-Жученко. Літераторам слід про це пам'ятати.

— Стривайте, але ж вона давно померла. Скільки ж може бути її онуків? — наморщив лоба Скрупульозний.

— Йому? Восени сповниться вісімдесят три.

— Вісімдесят три?! Та не може бути! Хо́да — як у молодого.

— Я ніколи не дезінформую, — образився Ерудит. — Можу ще вам сказати, що він навчався в Морському корпусі, до революції, звісно, що він чемпіон і майстер парусного спорту, тренер, суддя всесоюзної категорії!

Ерудит переможно глянув на нас, присоромлених своєю сірою необізнаністю.

— А зараз, певне, на заслуженому відпочинку? — спробував уточнити Скрупульозний. — У такому віці...

— Е, ні! Вже понад двадцять років він невгамовно розшукує архівні матеріали про свою знамениту бабусю, пише про неї книжки. — Наш Ерудит був, як завжди, на висоті.

Еге, така людина не щодня зустрічається! І я поклала собі ближче познайомитися

із "скандинавським капітаном" — онуком Марка Вовчка.

Знайомство наше відбулося напрочуд легко й невимушено. Природжений аристократизм "благородного пірата" мене підкорив. І хоча я попервах розгублено змовкала й ніяковіла, та вести розмову Борис Борисович умів цікаво, з тонким гумором. Тепер він саме клопотався, аби у Хохітві, під Богуславом, відкрили музей Марка Вовчка: будинок, де проживала Марія Олександрівна чи не найдовше за свою мандрівну долю, зберігся. Щось там поки не витанцьовувалось, але він не полишав надії, що свого доможеться.

— А ви добре пам'ятаєте Марію Олександрівну?— запитала я.

— Ні, мало. Запам'яталася суворою, я боявся її. Чесно кажучи, в нашій сім'ї не було культу бабусі: мама не могла простити того, що Марія Олександрівна заперечувала проти одруження свого сина Бориса з нею. Її творів ми не читали, лише переклади з Жюль Верна та ще деяких французьких авторів. Оригінальні ж її твори я прочитав уже дорослим. А потім справою мого життя стало знаходити маловідомі матеріали, виправляти помилки в дослідженнях біографів. А таких помилок чимало.

Мені не видалися розрахованими на ефект ті слова — "справою мого життя". Сказані були природно і щиро.

— Мабуть, нелегко бути онуком знаменитої людини?

— Не те слово. Я все своє довге життя — онук. А що маю свою долю, свої проблеми — те мало кого обходило. — Борис Борисович трохи спохмурнів. — Бо ж завжди стояло головне — онук.

— У вас, здається, було життя, насичене подіями?

— Іноді навіть перенасичене.

Тут наш Ерудит неодмінно б виголосив: "Ну, коли кількість переходить у якість..." або щось подібне. Але я промовчала.

Отак балакаючи, ми ходили алеєю. Назустріч нам недбалою ходою на кривуватих ногах, обтягнутих засмальцьованими джинсами, ішов юнак років дев'ятнадцяти. Стріпнувши довгими патлами, він мляво покосував на Бориса Борисовича (я для нього не являла інтересу) і почвалав далі. Не втрималася від посмішки.

— Борисе Борисовичу, а яким ви були у ваші дев'ятнадцять?

— Це було вже давно... Проте, уявіть собі, пригадав: саме в дев'ятнадцять мене так закрутило!.. Бачите, від народження я жив біля моря, згодом навчався в Морському корпусі. Та справжнє море прийшло до мене згодом, а в дев'ятнадцять років я добровільно вступив до Червоної Армії. Отоді вперше і потрапив на Україну.

— Отже, червоноармійцем?

— Беріть вище, — засміявся Борис Борисович, — волосним військовим керівником. Є під Лубнами таке село — Черевки, то було моє "володіння". Хоча завдання мав аж ніяк не романтичне: брати на облік чоловіків та коней. Уявляєте? Я — моряк і за освітою і за покликанням — маю вести облік коней.

— Це ж у розпал громадянської війни?

— Звичайно! На півдні України ще Денікін, по Україні гуляє Махно... А банди

Григор'єва? Мало не наклав головою ваш покірний слуга — військовий керівник з Черенків. Молодий був, любив пофорсити. Френч, галіфе, кашкет новенький і, головне, добрі хромові чоботи. Уявляєте? Мав через них таке...

— Чоботи, чоботи ви мої, наробили клопоту ви мені?

— Аби ж тільки клопоту. — Борис Борисович, посміюючись, пригладив свою "шкіперську" борідку і ніби враз помолодшав.

— Сталося це 1919 року, саме на Великдень. Захопила Черевки банда отамана Ангела. Зрозуміло: кому ж, як не "ангелам", на Великдень прилітати? Але мені тоді було не до жартів, бо сам отаман звелів своїм хлопцям: "Давайте сюди того більшовика!" Ну, прийшли до мене, кличуть — не відмовишся від ангельського рауту. Переступив перелаз, а там уже двоє вершників наготові: "Ходи, сякий-такий, з нами!" Жінка плаче (я вже тоді одружитися встиг): не побачимося більше. А що я один удію? Затиснули вони мене кіньми, ще й ногами підштовхують. І чую — конвоїри мої чоботи хромові вихваляють, сперечаються, кому їх узяти. Треба було мені взути щось старе, бо від хромових чобіт бандюги не відступляться...

Банда саме збиралася вже з села виходити, поспішали на правий берег Дніпра, на Черкаси. Підпхнули мене до отамана, він уже на коні сидів.

— І який же він був із себе?

— Картинка! Одна виправка чого варта! Чорна борідка, чорні вуса, а очі сині, як його бриджі. Постукує себе по чоботу стеком, а на мою біду, і мої чоботи не гірші; чую, його "ангели" активно засперечалися — хто їх здере з убитого, з мене тобто. Пропав. Втупився я в отамана, мовчу. А що маю казати? Все одно Ангел зараз мені на небо мандат видасть.

— Документи, — цідить холодним голосом, сам на мене і глянути не зволить. Подав йому свою мобілізаційну книжку з червоною зірочкою. Прочитав він ім'я, прізвище, спершу недбало, а далі й пильніше. І на мене вже подивився.

— Скажи... кхм... скажіть, а ви знали Миколу Івановича Лобача-Жученка?

— Звісно, знав, це мій родич. Він у Петербурзькому політехнічному інституті навчався.

— То ми ж разом із ним навчалися, — вже посміхнувся до мене отаман, зауважте — ангельською посмішкою. І твердим голосом наказав:

— Негайно відпустити!

Хлопці його розчаровано зітхнули, мало не плачучи, поглянули востаннє на мої, втрачені для них, чоботи й відпустили.

— І ви не подякували Ангелові? — поцікавилася я.

— Подякував, та ще як! Знав би він, то сам на місці мене пристрелив би. Бо я негайно подзвонив у Лубни, повідомив своє начальство, що з Черенків тільки-но виїхала банда Ангела, десть близько сотні табель. Рвуться до черкаського мосту. Дістав наказ: "Негайно знайти коней для загону". Одне слово, встигли розсіяти банду. Зате на небо я таки потрапив, але без допомоги Ангела. Тієї ж осені направили мене на авіаційні курси. І за півтора року став я червоним льотчиком.

— Це небо, а море?

— Спершу таки було небо. Була й наукова робота, читання лекцій. Хоча все не тісно пов'язано з морем, а точніше — з морською авіацією.

— Я знаю, що ви й книжки писали, і займалися морським спортом.

— Справді? Про це не всі знають. Знають одне, що я онук. Звісно, онук Марка Вовчка — то почесно.

На сонце набігла хмаринка, притемнила "онукове" обличчя.

— Ви ще довго пробудете в Ірпені? — перевела я розмову.

— Ні. Хочу податися до Прибалтики, походити на яхті.

— Ви самі водите яхту?

— Так. Беру й друзів. Хороші вони люди, але частенько не витримують хитавиці, заколисує їх море. Мене ця халепа не бере. Ну, про море поговоримо іншим разом.

Поговорити не вдалося: Борис Борисович виїхав з Ірпеня. А шкода, бо захотілося написати про нього. І не тому, що "онук", а про нього — людину незвичної долі. Зустрітися б іще, розпитати... Та де шукати його? В Ризі? В Москві? В Ленінграді? Сам же признавався, що не вміє довго сидіти на одному місці.

* * *

І все ж ми зустрілися. Того ж таки року, в тому ж Ірпені, у жовтні. Не вирував, квітуючи, бузок, зате природа подарувала нам справжню казкову осінь. Несамовитим вогнем запалали клени, яскраво-червоним мереживом тремтіло дрібне листячко в шпалерах татарської жимолості. А понад усім — оксамитове небо з м'яким і лагідним сонцем. Золота осінь.

І як же я зраділа, уздрівши знайому, кремезну, спортивної виправки постать, орлиний профіль, сиву "шкіперську" борідку і щиру усмішку!

— От і зустрілися. — Борис Борисович, з притаманною йому галантністю, поцілував руку. — Оце приїхав до видавництва, треба попрацювати з редактором.

Слово за словом — і зав'язалася розмова. Він почав розповідати.

— Уявіть собі Прибалтику...

— Я там бувала.

— В Дубултах? Не те. Уявіть собі гирло Даугави і яхту. Ми її прозвали "Китом". Ото тільки точно не пригадую, але в 1977-му чи 78-му році на міжнародній регаті "Дружба" наш "Кит" зайняв у своєму класі друге місце. Славна яхта. А в червні 1979 року відбулася гонка на 200 кілометрів навколо острова Рухну. Здійнявся штормовий вітрисько, але — азарт гонки, збуджений настрій... Уявляєте?

— Намагаюсь уявити.

— Двоє з нашої команди відразу ж вибули з ладу — закачало. Добре, хоч помічник мій тримався, тож ішли непогано.

Ви знаєте, чому мені довелося залишити авіацію? Став глухнути, бо колись у літаках місце пілота не було захищене від протягів. Ця глухота і тут мене підвела: не чув, як свистить вітер. Проходили поза островом Рухну, вже на третьому місці були. Та якби ж я міг чути ревіння хвиль! Треба було негайно змінити великий парус на

штормовий, але запізналися. Ледь вийшли за острів, що досі нас захищав, як рвонув шалений вітер, і зламалася щогла. Все. Вибули зі змагання. Виправдалася назва острова — "Рухну" в звучанні російською мовою... Та що там казати, "рухнули"!

Ех, старий, в розпачі кажу собі, який з тебе тепер яхтсмен?

Дотягли на уламку щогли до порту Салацгриви. І вранці прогноз не потішив: дощ, шквал до семи балів. Небезпечно йти на імпровізованому парусі, яхту може поривом вітру викинути на берег. А для ремонту щогли треба добратись до Риги. Мої хлопці, оклигавши, поїхали собі автобусом. А я, кленучи свою необачність, невиправданий ризик, надмірний азарт, не витримав і подзвонив дочці, поскаржився на свою лиху долю. Нехай хоч вона пожаліє. А дочка у відповідь: "Та ти ж, батьку, щасливець! У вісімдесят років так здорово триматися!" Розмова з дочкою підбадьорила. Що ж, і справді: заступив я на вахту о 4-й годині ранку, а випустив румпель з рук після шістнадцятої. Сидів мокрий до кісток, боліло нестерпно захололо тіло, а кермо таки не випустив. Ось таке було моє останнє спортивне змагання на морі. Але й по цьому не залишив яхти, хоча у великих гонках участі не брав.

— Тепер я неодмінно напишу про вас, Борисе Борисовичу!

Він якось дивно подивився на мене. Щось його бентежило.

— Знаєте, якщо вже писати, то писати так, як воно було в житті. Про це ще ніхто не писав, принаймні досі не опубліковано...

— Про що ви?

— Про те, що я... не онук Марії Олександрівни та її другого чоловіка Михайла Дем'яновича Лобача-Жученка, хоча й ношу його прізвище.

— То хто ж ви?

— Онук його пасинка Богдана, ну й, природно, правнук його дружини Марії Олександрівни. До того ж — від незаконнонародженого батька.

Я помотала головою, як коняка, що відганяє гедзів.

— Онук Богдана Маркевича? То чому ж ви тоді — Лобач-Жученко?

— Непросто це все. Та коли вже почав... прошу до моєї кімнати, там я покажу вам деякі листи й документи.

Та-ак... Отут би вже й наш Ерудит почухав потилицю.

* * *

— Бачите, мій батько Борис досі значився рідним сином Марії Олександрівни та її другого чоловіка Михайла Дем'яновича Лобача-Жученка. Про першого сина Богдана Марковича багато написано, правда?

— Так. Навіть сам Тургенєв про нього згадував, як їхали вони разом до Парижа.

— А що ви чигали про другого сина — Бориса?

— Щось не пригадую. Голова стала дірява...

— Голова тут ні до чого. Біла пляма. Я довго думав — чому? Ну, Богдан народився, коли його мати була молода, вона його скрізь возила з собою, а Борис... Марії Олександрівні було вже за сорок, коли народився її другий син. Здавалося б, пізня дитина, мізинчик, особлива радість для матері, а воно — навпаки. Я багато перебрав

архівних документів, листів, розпитував людей, які особисто пам'ятали Михайла Дем'яновича Лобача-Жученка, і зрештою таки докопався.

— Ну? — я слухала, затамувавши віддих.

— Мого батька, щойно він народився, принесла й поклала перед Марією Олександрівною слухачка Вищих жіночих курсів Ліза Корнільєва: "Ось ваш онук, заберіть собі!"

— І то був ваш батько?

— Так. Згодом Єлизавета Корнільєва таки вийшла заміж за Богдана, але свого першого сина так ніколи й не бачила більше. То було твердою вимогою Марії Олександрівни.

— Ви маєте докази?

— Перегляньте ці папери, знайдете докази. Ось — уривок з мого "Літопису життя і творчості Марка Вовчка"...

— Де надруковано?

— Поки що — ніде. Незабаром має вийти у видавництві "Дніпро".

Я заходилася читати.

"Липня 6. Є. І. Корнільєва, наречена Б. О. Марковича, народила від нього сина, охрещеного 31 липня 1875 р. Борисом і записаного в метричній книзі Покрово-Коломенської церкви м. С.-Петербурга за 1875 р. ...Приховуючи від своїх батьків народження позашлюбної дитини і посварившись з Богданом, Ліза Корнільєва принесла немовля до Марії Олександрівни... Залишивши дитину, Ліза в 1876 р. повінчалася з Богданом, у 1877 р. народила другого сина, Богдана, але свого первістка ніколи не бачила".

— Справді несподіванка, — промимрила я.

— Прочитайте ще ці рядки з листа Михайла Дем'яновича до свого пасинка Богдана Марковича. Це — лютий 1909 року. Ось тут.

"...пережитих заради самого щирого прагнення нашого зробити не інженером, а людиною твого сина..."

— "Т в о г о с и н а"... Богданового сина, а вашого батька?

— Так. А це лист теж від Михайла Дем'яновича, але вже до свого "сина" Бориса. Написано на рік пізніше.

"...Ще раз перечитав і побачив, що нічого не відповів тобі з приводу мого ставлення до тебе і ставлення Лізи Маркевич (як я замолоду звик називати її), яка була від тебе верстах у семи, не поцікавилася довідатись, як тобі живеться. Не знаю, чому саме в Ораннієнбаумі опинилася ця — як ти пишеш — "бездушна істота" і чи справді вона не цікавилася тобою. По-моєму, те, що вона не була в тебе в Кронштадті, не бачачи тебе з пелюшок (тобто з часу передачі покійній мамі), це ще не доказ бездушності. Могла не прийти і тому, що ти її ніколи не знав, ніколи не мав (хоча згодом і дізнався) за свою матір і міг навіть не прийняти її у себе вдома. А що вона цікавилася тобою, знаю зі свого листування з нею. ...Взагалі, про "бездушність" її я повинен сказати тобі, що і я, і мама вважали її хорошою, чесною, доброю жінкою, яка зуміла лишитися такою в довгі

роки своєї боротьби за існування, залишившись самою з хворим батьком і чотирма малими дітьми на руках, але дати виховання й освіти цим дітям на трудові гроші. Тут не можна відмовити їй у повазі. Не всяка жінка, розлучившись з чоловіком у 25-30 років, здатна так направити своє життя".

— Тепер у вас сумнівів немає? — спитав Борис Борисович.

— Ні... Але...

— То гляньте на цей документ, він розвіє сумніви.

І він подав мені нотаріально засвідчену копію документа.

"Посвідчення... видане з Київського Окружного суду по першому цивільному відділенню за підписом та казенною печаткою в тім, 1) що син Борис, за визначенням Київського Окружного суду від 28 липня 1891 року, визнаний усиновленим сином колезького асесора Михайла Дем'яновича та його дружини Марії Олександрівни Лобач-Жученко і 2) що, як видно з доданого до справи про його усиновлення метричного свідоцтва, виданого С.-Петербурзькою духовною консисторією 20 листопада 1890 року, він народився шостого, а охрещений 31 липня тисяча вісімсот сімдесят п'ятого року і записаний у метричній книзі Покровсько-Коломенської церкви м. С.-Петербурга за тисяча вісімсот сімдесят п'ятий рік під номером сто тридцять першим, м. Київ. Тисяча вісімсот дев'яносто першого року листопада тридцятого дня. Гербовий збір і канцелярська сплата стягнені. Товариш голови Н. Лебедев. Виконуючий посаду секретаря... Печатка".

— Зверніть увагу, що мого батька усиновили лише тоді, коли йому сповнилося вже п'ятнадцять років. Для подальшого навчання. Я бачу, ви розгубилися?

— Трохи. Адже ці документи... Мені ж доведеться писати всупереч тому, що офіційно встановлено. Але чому досі про це ніхто не знав? Ви також писали книжки, але як онук, а не як правнук.

Борис Борисович зітхнув, помовчав хвилику.

— Саме тому й писав, що "офіційно встановлено". Але я не хочу забирати цю сімейну таємницю в могилу, зважте на мій похилий вік. До того ж... Марко Вовчок прожила довге та бурхливе життя. Були й захоплення, і слава, і горе — це знають усі. Але ніхто досі не знав про її благородний, глибоко людяний вчинок. Змушена була переховуватися з дитиною десь у глушині...

— Здається, у неї саме тоді були неприємності літературного порядку?—обережно зауважила я. — Наприклад, з перекладом.

— Були. Ще й великі. Але не вони змусили її зникнути з літературного обрію, а онук, мій батько Борис. Це вагома причина. Зважте, що вона взяла і визнала своїм сином дитину, коли ще не була одружена з Лобачем-Жученком. А якби на лихі язики її недругів потрапила новина про "позашлюбного сина"? Сенсація! Цього вона не хотіла. Розумієте?

— Розумію.

— Тож яке благородство, яку людяність вона виявила, та ще в такий скрутний для неї час! — Борис Борисович схвильовано заходив по кімнаті. — Для чого ж приховувати

й надалі цю сімейну таємницю Марка Вовчка? Хіба ж вона принижує її? Навпаки! Невже ви зі мною не згодні?

— Згодна. Тільки дайте мені трохи звикнути до цього. Все-таки — несподіванка.

— Ох, мабуть, мені не варто було...

— Ні, ні, варто! Спасибі вам, Борисе Борисовичу!

— За те, що розповів вам більше, ніж ви чекали від мене?

— І за те.

Осінь не збиралася поступатися зимі. Яскравими спалахами все ще мерехтіли дерева, а коли прощалися з осіннім своїм убором, то так устиляли навколо землю, ніби намагалися її прикрасити, захистити від неблаганних морозів.

Якою ж прекрасною може бути іноді пізня осінь.

1982